

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ח תשע"ד
מספר 478

ברכת אבלים בברכת המזון

הגמרא, בברכות מו ע"ב מביאה את הדין של ברכת אבלים בברכת המזון הבאה לדעת חלק מהפוסקים במקום ברכת "הטוב והמטיב", ולדעת חלק מהפוסקים בתוך ברכת "הטוב והמטיב". נוסח הברכה מופיע בגמרא כך:

מר זוטרא איקלע לבי רב אשי איתרע ביה מלתא (קרה אירוע שנפטר קרוב משפחה) פתח וברך: הטוב והמטיב אל אמת דיין אמת שופט בצדק לוקח במשפט ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו כי כל דרכיו משפט שהכל שלו ואנחנו עמו ועבדיו ובכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו גודר פרוצות בישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת בישראל לחיים.

בסידור רב עמרם גאון מובא הנוסח הבא:

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם דיין הרחמים, שופט האמונות, שדננו בדיני אמתו, ככתוב הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא, ברוך אתה ה' מנחם אבלים.

אף על פי שבטור ובשולחן ערוך (יו"ד סימן שעט) מובאת הלכה זו, אין הברכה נאמרת בכל הקהילות. בנוסחי ברכת המזון של האשכנזים אין היא מופיעה, ואילו בקהילות הספרדים ובעיקר בקהילות התימנים (בקהילות התימנים גם לזימון יש תוספת על פי דברי השולחן ערוך) היא מופיעה כתוספת בכל ימי האבלות.

בפירוש באר הגולה על השולחן ערוך מביא את המנהג שלא לומר את הברכה ונותן לו הסבר: "מה שלא ראיתי נוהגין להוסיף ברכת אבלים בברכה רביעית נלע"ד שסמכו על דברי התוספות [...] דברכת אבלים אינה אלא בעשרה". כנראה, מאחר שלא היו סעודות רבות משתתפים בבית אבלים בקהילות האשכנזיות, עם הזמן ברכה זו לא נאמרה.

ברכה זו משתלבת בכל מנהגי האבלות שיש בהם מרכיב פסיכולוגי המסייע לאדם הבודד להתמודד עם תופעת השכול. כל מי שעומד מול הסופיות של המוות משתאה לנוכח עצמתו. הביטוי המובא בתורה "ואיננו כי לקח אותו אלוקים" (בראשית ה, כד), שנאמר על חנוך, מביע בצורה החזקה ביותר את התחושה שאך לפני רגע היה לפנינו אדם בצלם אלוקים ולפתע הוא "איננו". מצב זה מעורר אצל האדם החווה את השכול תהיות בשלושה תחומים: האופן שו רואה האדם את העולם כמקום טוב וצודק, משמעות החיים, והערך העצמי.

התמודדות האדם בשלושה תחומים אלו נעשית בתוכו, אולם גם לחברה יש תפקיד משמעותי.

מנהגי האבלות השונים מאפשרים לאדם להביע את צערו ואת כאבו על ידי ה"קריעה", ישיבה בצורה לא נוחה על הקרקע, והלגיטימיות שנותנת החברה לבכי ולמספד.

בתחום הקיומי הכולל את משמעות החיים ואת דרך הנהגת העולם נותנות התפילות (בראש ובראשית) הקדיש ובדרך דומה ברכת האבלים) מענה.

הברכה מתייחסת לחוסר ההבנה של האדם את מקומו בעולם והשאלות של טוב, רע, וצדק בעולמנו.

הברכה ממוקמת בברכת הטוב והמטיב (אמנם בגלל שברכה זו מדרבנן והיא היחידה שניתן להפסיק בה לאמירת ברכה נוספת) ולדעת חלק מהראשונים אף חוזרים לסיימה. היא עוסקת בהנהגת ה' בעולם ועונה על השאלות ששואל האבל: "האם המוות הזה מוצדק? האם יש לו משמעות? האם יש מישהו שמנהל את העולם הן בחיוב שבו והן במה שנראה לנו כשלילי?" התשובה היא – יש ויש. המושגים שבהם משתמשים לקוחים מעולם המשפט והצדק כדי לומר שיש דיוק בדברים ושאינן זה מקרה. יתרה מזו, אנו אומרים לאבל שהצדק והמשפט הם על אף שכביכול הקב"ה יכול לעשות בעולמו כל שיחפוץ.

השלב השני בברכה מתייחס לעתיד. ספרה של יונית שורץ ורבר, "העלמה נה והבור", נכתב בעקבות פטירת בעלה בגיל צעיר. היא מציגה בו את תחושות החוסר והאבדן, הקרקע הנשמטת מתחת לרגליים והחושך שנוצרו וכיצד ה"בור" המשיך ללוותה בהמשך חייה. תחושה זו מלווה אנשים שאיבדו אנשים קרובים הן במשפחה הן בחברה. החלל שנוצר דורש התמודדות לאורך תקופה וצמיחה מתוך החסר. משימה זו מורכבת ודורשת תעצומות נפש.

בשונה מדימוי ה"בור", חז"ל דימו זאת ל"פירצה בגדר", ולפיכך התפילה אל הקב"ה היא ש"גודר פרוצות בישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת בישראל לחיים". בעוד שדימוי ה"בור" שואב את האדם החי אל מעמקי האדמה והוא מנסה לטפס ולצאת ממנו, אך לא לסתום אותו, לפיכך כדברי המחברת הוא מלווה אותה כל ימיה, דימוי הגדר הוא על פני האדמה חלק מרצף ארוך, והשאיפה היא להשלים אותו כדי שהגדר תמשיך לשמור עלינו. השלמה זו אפשרית. אמנם ישאר סימן על הגדר, אך השאיפה האופטימית היא להמשיך ברצף הקיום בלי לשכוח את המתים. לזאת מתפלל האבל לסייעתא דשמיא כדי לשמור על האמביוולנטיות של, מצד אחד, להמשיך ברצף החיים ולא ליפול "לבור", ומצד שני לא לשכוח את האנשים היקרים שאיבדנו. האדם הנורמטיבי מתמודד בדרך כלל עם המשימה היטב ולפיכך כל זה כלול בברכת הטוב והמטיב, בדרך שבה הקב"ה ברא את העולם המורכב שבו אנו חיים והפיח בנו מנגוני התמודדות בריאים. התחושה הקיומית שהאדם איננו בודד בעולם אלא יש מי שמכוון גם את הדברים הקשים, היא מרכיב חשוב בהתמודדות עם הצער והשכול, ויבולע המוות לנח.

הרב צבי לוסיטיג

**מרצה בתוכנית השלמות
לייעוץ חינוכי ובמכון רמת גן**

המטרה מקדשת את האמצעים !?

פרשת וישלח כוללת בתוכה את מעשה שמעון ולוי אשר בתגובה לאונס שכס את דינה הרגו את כל אנשי העיר שכס. קיימת מחלוקת בין הפרשנים אם הריגת כל אנשי העיר בעקבות חטאו של אדם יחיד – שכס בן חמור – היא מוצדקת או לא.

הרש"ר הירש מגנה את מעשה שמעון ולוי:

עתה מתחילה הגנות, ואין בדעתנו לחפות עליה. אילו הרגו את שכס וחמור, ודאי היה הדין עמהם. אך הם לא חסו על אנשים חסרי מגן, המסורים בידיהם בלא כוח. גדולה מזו, הם שדדו, ובדרך כלל פקדו על אנשי העיר את עוון אדוניהם. לכך לא הייתה כל הצדקה. לפיכך גם גוער בהם יעקב [...] בתשובתם היחידה "הכזונה יעשה את אחותינו" הם מגלים את כל נימוקם [...] הם רצו להפיל את אימתם על הבריות שלא יעזו אחרים לעשות כדבר הזה [...] אך הם הרחיקו לכת כאשר הרגו צדיקים בעוון רשעים תקיפים (הרש"ר הירש, בראשית לד, כה).

הסברו לכך הוא שמעשם אינו מוצדק, שאמנם שמעון ולוי הרשו לעצמם לשפוך דם כדי להרתיע את הבריות, אך אין זו סיבה מספקת כדי להרוג חפים מפשע.

לעומת זאת, אור החיים הקדוש מצדיק את המעשה משני טעמים:

אכן הנה בני יעקב לא היה בדעתם להרוג אלא בעל עבירה, אלא שכל בני העיר רצו לעמוד בפרץ כנגדם לבל יהרגו מלכם אשר על כן הרגום מדין רודף, והוא אומרו ויהרגו כל זכר ובזה השיגו להרוג את חמור ואת שכס וזולת זה לא היו יכולין לנקום נקם מהמחויב להם מיתה.

עוד טעם שהרגו כל בני העיר לצד שהם היו בעזר שכס לגזול דינה, ובני נח מחויבים מיתה על הגזל, אבל על העריות אין חיוב כי דינה לא הייתה אשת איש. ותמצא שאמר הכתוב אשר טמאו אחותם הרי כינה המעשה לכולם, הא למדת שיד כולם שוה בגזילה (אור החיים, בראשית לד, כה). לדבריו, הטעם הראשון הוא כי כוונתם אכן הייתה להרוג רק את בעלי העברה,

אך אנשי העיר עמדו נגדם כדי למנוע מהם להרוג את מלכם ולכן הרגו אותם מדין רודף. רק לאחר שהרגו אותם הצליחו להרוג את חמור ואת שכס. אם לא היו הורגים את אנשי העיר לא היו יכולים לנקום במי שחייב היה מיתה. הטעם השני הוא שאנשי שכס היו שותפים לחטא. הרי נאמר בלשון רבים, "אשר טמאו אחותם" ולכן גם הם היו חייבים מיתה.

לכאורה, מהטעם הראשון בפירוש אור החיים נראה כי "המטרה מקדשת את האמצעים". כלומר כדי להרוג את שכס בן חמור ניתן להרוג את אנשי העיר המהווים מחסום בפני שמעון ולוי לבצע את פעולתם. האם ניתן לומר על שמעון ולוי שהם יעשו כל דבר כדי להגיע למטרה, אפילו כשמדובר במעשה כזה חמור של שפיכות דמים?

הרב חנן פורת זצ"ל, בספרו "מעט מן האור", מבאר שיש מקום לענישה קולקטיבית (הריגת כל אנשי העיר שכס) במקרים ספציפיים בלבד. אחד מהם הוא כאשר האוכלוסייה נותנת תמיכה ומסתור למבצעי הפשע, משום שאז היא נחשבת כשותפה מלאה למעשיהם וממילא פגיעה בה איננה נחשבת לפגיעה ב"חפים מפשע". נוסף על כך, ניתן לקבל פגיעה בחפים מפשע כאשר הכוונה היא לפגוע בפושעים בלבד, אולם בגלל היותם של פושעים אלו בתוך אוכלוסייה או בקרבתה או בגלל הקושי לפגוע בהם בלבד, נפגעים גם חפים מפשע. גם בכך, לדעתו, אין פסול כיוון שזו דרכה של כל מלחמה.

בהסברו של הרב חנן פורת אנו רואים שני סוגים של אוכלוסיות: האחת היא אוכלוסייה של שותפים לפשע, והשנייה היא אוכלוסייה שנקלעת בעל כורחה למקום המלחמה. אנשי שכס היו מהסוג הראשון, של משתפי הפעולה, כיוון שניסו למנוע משמעון ולוי להרוג את שכס. מכאן למדים שהריגת אנשי העיר לא היוותה אמצעי להריגת שכס בן חמור, אלא פעולה זו יכולה להיחשב כמטרה בפני עצמה.

הדר לאופר

סטודנטית בהתמחות למתמטיקה
ובתכנית השלמות לייעוץ חינוכי

במעגלי העם היהודי חוק השבות

ברוריה מכמן

"כל יהודי זכאי לעלות ארצה". במילים אלו נפתח חוק השבות. בכך מבטא החוק את היעד המרכזי של הציונות: הגשמת זכותו ההיסטורית של העם היהודי למדינה ריבונית משלו בארץ ישראל. עיקרון זה מתבטא בזכותו של כל יהודי לעלות ארצה ולהשתקע בה. החוק נחקק בשנת 1950 כשהמדינה שזה עתה קמה קלטה מאות-אלפי עולים. במהלך עשרות השנים שחלפו מאז אפשר חוק השבות את קליטתם של מיליוני היהודים שהגיעו לארץ.

לפי חוק השבות, יהודי שנולד בארץ זרה ורוצה לחיות בארץ ישראל אינו סתם מהגר, אלא אדם ששב לארצו. לא במקרה נקרא החוק "חוק השבות", שכן מטרת החוק היא לממש את הפסוק, "ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו לו, טו). החוק קובע שכל יהודי זכאי לעלות ארצה, לקבל תעודת עולה ולקבל אזרחות ישראלית. חוק השבות מעניק זכות זו לא רק ליהודי העולה לישראל, אלא גם לילדיו, לנכדיו, לבן זוגו ואף לבני הזוג של ילדיו. החוק נועד לשמור גם על אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

לפי חוק השבות, "יהודי" הוא מי שנולד לאם יהודייה או שנתגייר ואינו בן דת אחרת. בשנת 1970 תוקן החוק כך שיאפשר גם עלייה של מי שאחד מסביו היה יהודי, מי שבן זוגו הוא יהודי או מי שבן זוגו הוא בנו או נכדו של יהודי, להוציא אדם שהיה יהודי והמיר את דתו מרצון. הגדרות רחבות אלו אפשרו עלייה של מאות אלפי יוצאי חבר המדינות שזיקתם לעם היהודי לא הייתה ישירה ואף את עלייתם של חסרי זיקה כלל לעם היהודי.

הממונה על קיומו של חוק השבות הוא שר הפנים ובסמכותו לתקן תקנות בכל הקשור לביצועו. בחוק קיימות הגבלות על זכות העלייה. סעיף 2 נותן לשר הפנים סמכות למנוע עלייתו לארץ של יהודי הפועל נגד העם היהודי, מי שעלול לסכן את ביטחון המדינה או את בריאות הציבור או בעל עבר פלילי העלול לסכן את שלום הציבור.

מקורות

- כרמי נעמה, חוק השבות זכויות ההגירה וגבוליה, אוניברסיטת תל-אביב 2003
- בני דון-יחיא, אתר מט"ח: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=17894>
- נוסח החוק באתר הכנסת: http://www.knesset.gov.il/laws/special/heb/chok_hashvut.htm